

Ставлення Української Держави до російського білого руху (за журналами засідань гетьманської Ради Міністрів)

Архирейський Д. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Проаналізовано інформаційний вміст журналів засідань уряду Української Держави (1918 р.), що дозволяє з'ясувати характер ставлення Гетьманату до російського білого руху в умовах революції 1917–1921 рр.

Ключові слова: Українська Держава; Гетьманат; Рада Міністрів; уряд; журнали засідань; білий рух

Проанализировано информационное содержание журналов заседаний правительства Украинской Державы (1918 г.), что позволяет выяснить характер отношения Гетманата к русскому белому движению в условиях революции 1917–1921 гг.

Ключевые слова: Украинская Держава; Гетманат; Совет Министров; правительство; журналы заседаний; белое движение

The information content of the journals of the sessions of the government of the Ukrainian State (1918) is analyzed, which makes it possible to clarify the nature of the attitude of the Getmanate to the Russian White movement in the conditions of the 1917–1921 revolution. The ideological, social, legal relationship of the hetman regime and the White Guard organizations and formations has been established. Such kinship is due to the conservatism of the hetman's government, the support of the monarchists, hostility towards the Ukrainian left, the massive admission of Russian imperial officials and officers hostile to Ukrainian statehood. It shows the change in the Hetmanate position regarding the Russian White movement – from the official rejection to the apparent cooperation. It is established that the German military command exerted a strong influence on this dynamics. While the First World War lasted, Germany did not support that part of the White movement that was guided by the Entente countries. Corresponding, as the journals of the meetings of the Council of Ministers of the Ukrainian State show, was the policy of the hetman regime, dependent on Germany. Only at the end of the World War did the Getmanate conduct a more or less independent policy towards the White Guards, but without sufficient strength and influence on them.

The goals and priorities of the leaders of the Ukrainian State in relations with the Cossack Don and the Kuban, the movement of General A. Denikin, and White formations, which were oriented toward Kaiser Germany, were revealed. The journals of the meetings of the Ukrainian government make it possible to find out the forms of assistance provided to Kiev by the Russian White Guards. It is explained why P. Skoropadsky's regime had no prospects of unification with Denikin's movement. The conclusion is substantiated that the hetman regime can be considered a Ukrainian type of White movement.

Keywords: Ukrainian State; Hetmanate; Council of Ministers; government; meeting logs; white movement

Українська Держава (далі – УД) традиційно сприймається як складова Української революції 1917–1921 рр., і Гетьманат, відповідно до історичної традиції, зараховується до національних режимів України революційної доби. У «Білій гвардії» М. Булгаков переконливо показує, що і росіяни до гетьманського режиму ставляться як до чогось чужорідного.

Вітчизняна історіографія доби незалежності багато зробила для відновлення знань про відповідний період революції 1917–1921 рр. Свого часу політика гетьманців (і значно більшою мірою їх емігрантська діяльність) надихнула державницький напрям історичної науки, і апологетика Гетьманату, слід визнати, не залишилася лише надбанням минулого. Тим не менш, історична пам'ять українців благоволила, скоріше, до УНР та її діячів. Сучасне українське суспільство також не поспішає ім'ям гетьмана називати площі і вулиці своїх міст, що змушує замислитися про вибірковість такої історичної пам'яті українців. Причини цього, напевно, не в тому, що історія Гетьманату замовчувалася чи карикатурно спотворювалася в радянський час, а дещо в іншому. Відповідь на це питання логічно шукати у відповідній історичній епосі, в практичній діяльності гетьмана та його режиму, в ідеології останнього.

З точки зору причинно-наслідкових закономірностей, Українська революція 1917–1921 рр. стала спробою вирішення двох комплексних проблем, які не вмів, не прагнув, не бажав розв'язати царський уряд, – соціально-економічної та національної. Соціально-економічна політика Гетьманату за спрямованістю, правовим забезпеченням, методами реалізації тощо концептуально зараховує цей режим до контрреволюції, максимально об'єднуючи гетьманський істеблішмент із російськими правими, з деяких питань навіть крайніми правими. Національну ж політику, з огляду на преференції, які надавалися в УД українській мові, культурі, освіті (нечувана річ в імперській Росії), можна вважати складовою та певним етапом Української революції. Втім, наскільки однозначною була національна політика Української Держави? Дана стаття не ставить за мету повноцінно проаналізувати національну політику Гетьманату П. Скоропадського. Пропонуємо розглянути такий її аспект, як ставлення уряду УД до т. зв. російського питання, що доцільно висвітлити через ставлення режиму гетьмана до білого руху.

Безперечно, тема відносин Української Держави П. Скоропадського з російським білим рухом як таким чи окремими його складовими увійшла до переліку проблем, які активно і в цілому

об'єктивно досліджуються вітчизняними істориками [Див.: 2-7; 17; 20; 21; 22, с. 211-221; 23]. Не стоїть осторонь зазначеної теми й сучасна російська історична наука, проте слід зауважити, що російська історіографія проблеми значною мірою представлена відверто українофобськими працями [Див.: 9; 29, с. 191-193].

Як відомо, під час революції в якості найбільших українофобів уславилися фанатичні поборники «єдиної і неподільної Росії», представники біло-російського руху, які принципово не визнавали українську націю, а тому не вважали за потрібне домовлятися про щось із українськими національними режимами, хоча і мали з ними спільного ворога – більшовиків. Саме характер відносин УД з білими, які не визнавали українців як українців, дозволяє зрозуміти факт наявності чи відсутності української національної ідентичності у політичній еліти Гетьманату, ступінь щирості гетьманських посадовців у розбудові державного суверенітету України, усвідомлення, що білий рух на чолі з А. Денікіним несе в собі загрозу для державницьких перспектив українців.

Для аналізу скористаємося журналами (протоколами) засідань Ради міністрів (далі – РМ) УД, вищого виконавчого органу, який значною мірою визначав характер відносин із різними течіями російського політикуму – від червоних до білих. Протоколи РМ, які зберігаються у фонді 1064 («Рада Міністрів Української Держави, 1918») Центрального державного архіву вищих органів управління України, опубліковано у 1-му томі двотомної збірки документів і матеріалів «Українська Держава (квітень–грудень 1918 року)» [27, с. 15-422].

Гетьман П. Скоропадський прийшов до влади при цілковитій підтримці вже присутніх в Україні німецьких та австро-угорських військ. Держави Четверного блоку продовжували війну проти країн Антанти, тому присутність їх військ на просторах колишньої Російської імперії вельми суттєво впливала на розстановку місцевих політичних сил. Хоча Центральні держави на межі 1917–1918 рр. проводили у Бресті переговори з радянською Росією, в Україні, контрольованій німецько-австрійськими військами, більшовики були поза законом. Більше того, гетьманська Україна стала надійним притулком для втікачів із більшовицького «раю».

Гнучкою була політика німецько-австрійського командування щодо представників білого руху, який офіційно орієнтувався на ворожу Центральним державам Антанту: з одного боку, в організованих формах в Україні він фактично заборонявся, з іншого – навіть явні його симпатичи та учасники на персональному рівні, як прави-

ло, не переслідувалися. Позаяк гетьманський режим у політичному сенсі максимально залежав від німецько-австрійського командування, він мав формально слідувати такій політиці стосовно білих. Інша справа, що на практиці ставлення Гетьманату до білогвардійців було не настільки прямолінійним, адже гетьманське і денікінське керівництво мали дуже багато світоглядно спільного.

По-перше, гетьманський режим розбудовував Українську Державу, виходячи, фактично, із законодавчо-правових, правоохоронних, освітньо-культурних (за винятком ставлення до української мови) тощо російських імперсько-державних традицій. По-друге, революція 1917–1921 рр. була подекуди смертельним змаганням різних ідеологій. Гетьманат, як відомо, стояв на право-консервативних позиціях, тому його ідеологія багато в чому збігалася з поглядами російських правих широкого спектра – від лібералів до монархістів і реакціонерів (за винятком, знов таки, українського питання). Таким чином, виникала парадоксальна, на першій погляд, ситуація: гетьманському, нібито українському, режимові більш близькими були російські праві, ніж українські ліві (маємо приклад того, як ідеологія розділяла українців і руйнувала їх національні перспективи).

Як наслідок, по-третє, Гетьманат залучав до державної роботи людей, інколи фактично байдужих до національно-державного майбутнього України. Таким чином, поняття «гетьманці» є, по суті, збірною назвою з дещо розмитим змістом, адже в ньому розуміється механічна сукупність людей, які орієнтувалися тоді не стільки на певні політичні ідеї, скільки на особистість гетьмана або прагнули реалізувати якісь власні, переважно прагматичні, цілі. Для ілюстрації візьмемо засідання РМ, яке відбулося 3 липня 1918 р. і на якому розглядалося питання про відбір кандидатур у сенатори Державного Сенату УД [27, с. 175-179]. На засіданні уряду були присутні 19 вищих посадових осіб, включаючи запрошених, а саме – Ф. Лизогуб, М. Чубинський, О. Рогоза, А. Ржепецький, В. Любинський, С. Гутник, Б. Бутенко, В. Зеньківський, М. Василенко, Ю. Соколовський, Ю. Вагнер, Д. Дорошенко, Д. Валлійський, І. Кістяківський, В. Брунст, О. Палтов, М. Воронович, Ю. Корнієнко, В. Дитятін. З цих 19 осіб десятеро ментально не відокремлювали себе від тодішнього «російського світу», про що в цілому свідчить їх поведінка в загальному контексті революції 1917–1921 рр., особливо в період після повалення Гетьманату. Так, кадет А. Ржепецький, міністр фінансів УД, у 1919 р. у Константинополі очолював італо-російське товариство із забезпечення денікінських Збройних сил Півд-

ня Росії [24]. В. Зеньківський, міністр віросповідань УД, у 1920 р. приєднався до російської, а не української еміграції у Королівстві сербів, хорватів і словенців [14]. Ю. Соколовський, міністр продовольства УД, характеризувався В. Винниченком просто як «руський малорос» [26]. Кадет Ю. Вагнер, міністр праці УД, виступав проти українізації [8]. В. Брунст, товариш міністра землеробства УД, у 1919 р. став експертом при денікінській Особливій нараді з питань земельної реформи [1]. Монархіст О. Палтов, державний радник та товариш міністра закордонних справ УД, пізніше приєднався до російської еміграції у Королівстві сербів, хорватів і словенців [19]. М. Чубинський, син автора національного гімну України, міністр судових справ УД і гетьманський сенатор, у 1919 р. був обер-прокурором в уряді А. Денікіна, а пізніше також приєднався до російської еміграції у Королівстві сербів, хорватів і словенців [28]. Кадет С. Гутник, міністр торгівлі і промисловості УД, у 1919 р. публічно вітав білогвардійців як нову вищу владу в Україні [13]. М. Воронович, товариш міністра внутрішніх справ і міністр віросповідань УД, як відвертий русофіл, агітував за зближення з білим рухом ще у часи Гетьманату [10]. Кадет І. Кістяківський, міністр внутрішніх справ УД, нібито відноситься вітчизняними істориками до проукраїнських посадовців Гетьманату, тим не менш, свого часу підтримував Л. Корнілова та його білу Добровольчу армію [16].

На зазначеному засіданні РМ для призначення сенаторами УД були запропоновані 47 кандидатур як українців, так і неукраїнців за етнічним походженням. Слід звернути увагу, проте, на той факт, що у сенатори пропонувалися ті, хто досяг певних кар'єрних висот за попередніх політичних режимів, переважно у судово-правовій сфері. Серед ухвалених кандидатур чимало колишніх російських сенаторів, члени Державної думи, голови департаментів територіальних судових палат, в точу числі з-поза меж України [27, с. 177]. Залучення до роботи українського державного апарату колишніх російських чиновників високого рангу, в тому числі однозначно неукраїнського походження, також може свідчити про бажання гетьманського режиму переконати всіх претендентів на статус вищої влади на постімперському просторі у власній державній легітимності, хоча з волевиявленням українського населення це нічого спільного, звісно, не мало.

Покажемо в сенсі прояснення офіційної гетьманської політики стосовно т. зв. російського питання (фактично – критеріїв розмежування російської та української ідентичностей з подальшою їх про-

екцією на відповідне державотворення в усіх його складових) може бути випадок із призначенням сенатором УД В. Романова. РМ з'ясувала, що «товариш державного секретаря Романов заявив відмову від посади сенатора» через зауваження на його адресу з боку голови української делегації на переговорах з РСФРР С. Шелухіна про небажаність листування з урядовими установами УД російською мовою. Романов мотивував відмову від зазначеної посади своїм недостатнім рівнем володіння українською мовою. Розібравшись у ситуації, РМ розкритикувала «вузький погляд» Шелухіна і ухвалила визнати російськомовного Романова українським сенатором [27, с. 177, 178].

Як добирав кадри для державного апарату УД П. Скоропадський свідчать дані барона П. Врангеля, який мав особисті зустрічі з гетьманом як колишній його товариш по царській службі [11, с. 94-96, 103]. До речі, сам Врангель вважав, що більшість підлеглих гетьмана «були чужими ідеї самостійної України і бачили у створенні України лише часткове відродження Великої Росії» [11, с. 95]. Таким чином, є достатні підстави констатувати, що правова сфера, адміністративна система і державний апарат взагалі, збройні сили Української Держави в цілому розбудовувалися в дусі російських імперських традицій.

Слід зазначити, поки командування німецько-австрійських військ в Україні почувало себе більш-менш впевнено, гетьманський уряд волів не згадувати про сам факт існування десь білого руху, принаймні журнали засідань РМ УД таку інформацію до вересня 1918 р. не містять. Рух білогвардійців не міг набути організованих форм в Україні, доки тут домінували війська німців та австрійців. Діяльністю ж білих десь за межами України уряд УД не цікавився. Протягом літа та початку осені 1918 р. гетьманських міністрів турбували, скоріше, відносини з агресивною сусідньою Радянською Росією. Проте, в Україні цілком легально діяли представники про антантівського руху А. Денікіна.

З вересня, коли почали проявлятися ознаки незбійної військової катаст-рофи Центральних держав, журнали засідань РМ УД фіксують зростання стурбованості гетьманського керівництва перспективами режиму, в тому числі з'являється інформація про офіційні контакти з тими чи іншими формуваннями та утвореннями білих.

Спочатку керівництво УД звернуло увагу на ті формування, які, з одного боку, не мали претензій до українського Гетьманату, з іншого, – хоч якось визнавалися німцями та австрійцями. Як правило, це були організації російських монархістів, які свідомо орієнтувалися на

німецьку та австро-угорську монархії, тому перебували у конфліктних відносинах із проантантівським рухом А. Денікіна. Отож, 12 вересня на засіданні РМ заслухали «повідь тимчасово керуючого Військовим міністерством про появу організації, що вербує членів Південної Добровольчої армії*» [27, с. 281]. Рада ухвалила просити доповідача «увійти у переговори з німецьким командуванням для з'ясування ставлення його до формування Південної Добровольчої армії» [27, с. 281].

Позаяк одним із покровителів зазначеної Південної армії був отаман Всевеликого Війська Донського П. Краснов, то дана ситуація виводила на інший рівень відносини УД з незалежним Доном: два державні творення ставали політичними союзниками в антибільшовицькій боротьбі, адже Південна Добровольча армія формувалася для протидії більшовикам поблизу кордонів України та Дону. 14 вересня РМ ухвалила доручити міністрам торгівлі і промисловості та шляхів сполучень УД підписання додаткової угоди з урядом Всевеликого Війська Донського** «стосовно спільного врегулювання питань щодо Донецького басейну» [27, с. 287]. А 28 вересня РМ уповноважила міністрів торгівлі і промисловості та фінансів «на проведення з представниками уряду Всевеликого Війська Донського переговорів (щодо) укладення торговельної та митної угод і на підписання... відповідних проектів зазначених угод» [27, с. 308].

Ближче до кінця року міждержавні відносини УД і Дону під тиском подій почали перетворюватися на відвертий антибільшовицький альянс. На засіданні РМ 21 листопада, наприклад, розглядалася офіційна пропозиція донського посла в Україні генерала О. Черячукіна «створити особливу комісію для планомірного задоволення потреб усіх діючих проти більшовиків армій військовими запасами, що були у розпорядженні України» [27, с. 385]. Зазначена інформація є прикметною в усіх відношеннях. На кінець листопада 1918 р. ще не об'єдналися війська Дону і Добровольчої армії А. Денікіна, хоча союзниками в антибільшовицькій війні вони вже були. На наше переконання, за пропозицією Черячукіна стояло й командування денікінської Добровольчої армії, яке розраховувало на

* Білогвардійське військове формування монархічної та пронімецької орієнтації, що влітку–восени 1918 р. формувалося на території Воронежської губернії за допомогою керівництва Української Держави та Всевеликого Війська Донського. Вербувальні пункти цього формування цілком легально діяли у Києві, Катеринославі, Харкові, Житомирі, Полтаві.

** Основний договір між Українською Державою та Всевеликим Військом Донським було підписано 7 серпня 1918 р.

запаси і ресурси України, не бажаючи компрометувати себе в очах Антанти безпосередніми стосунками з пронімецьким гетьманом. Зрозуміло, що білі не пропонували П. Скоропадському об'єднати збройні сили, сподіваючись, що частини гетьманської армії, укомплектовані офіцерами царського часу, після швидкого повалення гетьманського режиму автоматично перейдуть під ко-мандування Денікіна. На момент листопада 1918 р. білий Дон був зручним та ефективним посередником у переговорах із слабким Гетьманатом. Зауважимо, що 21 листопада РМ УД ухвалила звернутися до уповноваженого з ліквідації організацій військового часу*, аби дізнатися про результати такої ліквідації на даний момент [27, с. 385]. Інакше кажучи, уряд УД не просто не відмовив донському генералові, він фактично погоджувався на альянс із російськими білими, причому на умовах останніх. Таку позицію керівництва УД на цей час можна пояснити фактом абсолютної невіри у власний народ.

Щоправда, за два тижні описана ситуація дещо змінилася. 3 грудня уряд України вирішив відправити на Дон те військове спорядження, яке вже встигли завантажити у вагони, але більше нічого з українських складів нікому не видавати [27, с. 407]. Схоже, Скоропадський сам розраховував на ці запаси у боротьбі проти Директорії. Втім, журнали засідань РМ УД свідчать, що Гетьманат надавав фінансову допомогу білим, як мінімум, у листопаді – на початку грудня 1918 р.

За аналогічним сценарієм розвивалися відносини з Кубанню. 14 листопада, уряд УД уповноважив представників міністрів торгівлі і промисловості, внутрішніх справ, фінансів та шляхів сполучень на «проведення переговорів з представниками Кубанського крайового уряду і на підписання фінансово-економічного договору...» [27, с. 370].

Завершення світової війни перемогою держав Антанти змусило керівництво Гетьманату замислитися про «новий напрям політики кабінету стосовно Росії...» (засідання РМ 15 листопада) [27, с. 372]. Основою «нової політики» стала ідея гетьманського оточення «про намір урядів усіх щойно утворених у Росії держав зібратися на конгрес у Києві», висловлена, зокрема, на засіданні РМ УД 16 листопада 1918 р. [27, с. 374]. Ідея, напевно, не була ретельно опрацьована, не обговорена з урядами цих нових державних утворень. Зрозуміло, що гетьман намагався перехопити ініціативу у Денікіна, не розриваючи водночас із його рухом остаточно.

* Часу світової війни

Слід зазначити, що до ідеї проведення такого конгресу (міністри Гетьманату ближче до падіння останнього називали цей конгрес «національним з'їздом Південної Росії») оточення гетьмана поставилося серйозно, запланувавши захід на грудень, проте вже 27 листопада РМ УД прийняла рішення про перенесення з'їзду на невизначений термін [27, с. 396]: по-перше, Гетьманат почав програвати у протистоянні з Директорією, по-друге, він навряд чи на цей час користувався авторитетом серед державних новоутворень. Крім того, антибільшовицькі Дон і Кубань поступово зближувалися з рухом А. Денікіна, який претендував на лідерство на Півдні.

Важливим чинником, що спонукав уряд УД до розробки курсу «нової політики», було бажання заручитися підтримкою Антанти. Насамперед, 28 листопада РМ вирішила звернутися до уряду Чехословаччини з проханням визнати своїм повноважним представником в Україні київське Правління (Комітет) союзу чехословацьких спілок в Росії* [27, с. 398]. Існування чехословацького Комітету у Києві виявилось зручною підставою встановити офіційний зв'язок із Прагою, яка могла б підтримати Гетьманат у майбутніх переговорах з Антантою, отже, і з білими.

З погіршенням справ німців на фронтах світової війни Гетьманат мав самотужки турбуватися про власну безпеку і захист. У контексті такої політики керівництво Гетьманату, починаючи з вересня, якщо довіряти журналам засідань уряду, бере курс на зміцнення власних силових структур. До цього часу німецько-австрійське військове командування стояло, як правило, на перешкоді мілітарного посилення Української Держави, але на фінальній стадії світової війни, передчуваючи свою поразку, керівництво Центральних держав не могло надавати гетьманцям необхідну військову допомогу в умовах розгортання в Україні повстанського руху. Очільники УД, таким чином, були змушені брати ініціативу із захисту режиму у власні руки. 10 і 12 вересня, зокрема, РМ розглянула й ухвалила проєкт «тимчасового положення про захід щодо осіб, які загрожують Українській Державі та її правопорядку» [27, с. 281-283]. 23 вересня уряд УД розглядав «питання про відправку до Берліна делегації для переговорів про (Чорноморський) флот та про умови передачі його Україні» [27, с. 302]. 7 жовтня РМ ухвалила запропонований самим П. Скоропадським проєкт «відновлення українського козацтва»,

* Організація опікувалася правами чехословацьких емігрантів та військовополонених.

причому передбачалося, що козацтво матиме характер державного [27, с. 321]. Напевно, приклад ефективної антибільшовицької боротьби донських і кубанських козаків брався гетьманцями до уваги.

3 грудня, заслухавши доповідь гетьмана «про заходи, необхідні для збільшення збройних сил України», уряд ухвалив просити головнокомандувача (князя О. Долгорукого*) «внести на розгляд Ради Міністрів законопроект про мобілізацію населення» [27, с. 407].

Значну увагу Рада міністрів приділила Особливому (чи Окремому) корпусу прикордонної варті. Так, 1 листопада уряд ухвалив законопроект «про асигнування авансом 10.000.000 карб. на видатки по формуванню Осібного корпусу» [27, с. 343]. 7 листопада уряд затвердив штати корпусу, а 14 листопада ухвалив виділити понад 6 млн. крб. на його канцелярські та господарські витрати [27, с. 351, 352, 371]. Слід зауважити, що укладачі збірки «Українська Держава (квітень–грудень 1918 року)» окремо зазначили, що цей корпус формувався з «демобілізованих старшин, підстаршин та юнкерів старої російської армії», підпорядковувався особисто гетьману через свого командувача генерал-лейтенанта, князя О. Ерістова, до складу української армії не входив і призначався «для боротьби з анархією в прикордонній смузі» [27, с. 764]. Передбачалося використання Особливого корпусу насамперед на східному, більш небезпечному для держави кордоні.

В останній місяць існування Гетьманату посилено фінансувався не лише Особливий корпус прикордонників. 15 листопада уряд ухвалив виділити 15 млн. крб. «на збільшення забезпечення Державної варті» [27, с. 373]. За три дні, 18 листопада, гетьманські міністри схвалили передачу «у розпорядження головнокомандувача всіма збройними силами на території України 3.000.000 карб. на організацію оборони країни» [27, с. 379]. 22 листопада уряд виділив ще 25 млн. крб. «на військові витрати української армії», враховуючи, що вона вже вела бойові дії* [27, с. 388].

У цих гарячкових діях гетьманського керівництва можна побачити не тільки бажання захистити у будь-який спосіб, насамперед військовий, правлячий режим, але й намагання залучити на свій бік найбільш придатні для цього у професійному сенсі військові кадри, підготовлені ще у царський час. Але ж єдиним законним спадкоємцем дореволюційного режиму вва-

* Характерно, що головнокомандувач збройними силами Української Держави князь О. Долгоруков у 1919–1920 рр. командував дивізією Північно-Західної армії білих.

жав себе білий рух, основу якого складала офіцерські кадри та козацтво. Посилиючи колишніми царськими офіцерами власні збройні сили та відновлюючи українське козацтво в якості державної мілітарної сили, Гетьманат фактично виступав конкурентом білих.

Якими були світоглядні погляди значної частини колишніх царських офіцерів на гетьманській службі, найкраще, напевно, показав М. Булгаков у «Днях Турбіних» та «Білій гвардії». Багато хто з офіцерів-гетьманців після повалення влади П. Скоропадського дуже швидко опинилися у лавах Добровольчої армії або Збройних сил Півдня Росії А. Денікіна. «Білогвардійський дух» продемонструвала, зокрема, половина складу 8-го Катеринославського корпусу на чолі з генералом Г. Васильченком [Див.: 12; 15; 18; 25]. Проте, схоже, що у листопаді-грудні 1918 р. саме такі кадри – місцеві російськомовні офіцери, ідеологічно більш лояльні до справи генерала Денікіна, ніж до справи генерала Скоропадського, – стали фактично єдиною, можливо, й останньою надією гетьманського режиму. Саме із таких офіцерів останній формував у цей період т. зв. добровольчі дружини, що знайшло відображення у журналах засідань РМ. Уперше уряду про необхідність утворення таких дружин доповів міністр внутрішніх справ 10 жовтня 1918 р. [27, с. 329]. 16 жовтня РМ затвердила «Положення про організацію добровольчих дружин», дозволивши виділити на цю справу 5 млн. крб. [27, с. 336].

Наприкінці листопада 1918 р. гетьманці готували Київ до оборони від наступаючих військ Директорії. Саме в цьому контексті, напевно, РМ розглядала питання про «розміщення в університеті св. Володимира добровольчих дружин» [27, с. 397]. Нарешті, 11 грудня, за три дні до відставки П. Скоропадського, РМ ухвалила поповнити військовий фонд на 5 млн. крб. і просити гетьмана дати розпорядження, аби непокріті витрати «з утримання добровольчих дружин за час до 4 грудня 1918 р. були оплачені із суми військового фонду» [27, с. 421]. Як бачимо, фінансове забезпечення найбільш лояльних військових на гетьманській службі здійснювалося до фактичного фіналу режиму. Таким чином, армія Української Держави мало в чому відрізнялася від гетьманської Ради міністрів. Через такі світоглядні настрої вагомої частини урядовців і військових Гетьма-

* 18 листопада 1918 р. відбувався, наприклад, Мотовилівський бій між військами Директорії Української Народної Республіки та гетьманської Української Держави.

нат не міг конкурувати з ідеологічно більш цільним білим рухом А. Денікіна у завоюванні симпатій правих, тим більше російських націоналістів. Логіка антибільшовицької боротьби вимагала консолідації право-консервативних сил, яку б національність вони не представляли.

Доки присутність в Україні німців та австро-угорців слугувала гарантією від проникнення в країну денікінців і доки основні сили А. Денікіна протистояли червоним на Північному Кавказі, П. Скоропадський та його найближче оточення спробували скористатися тим фактом, що білий рух ще не був повністю консолідованим і представлявся різними течіями, центрами та осередками. Таким чином, причини переговорів і укладання договорів із козацькими Доном і Кубанню можна пояснити не тільки бажанням утворення єдиної антибільшовицької ліги, а й прагненням стати іншим, альтернативним денікінському, центром консолідації антикомуністичних сил. Із цією метою керівництво Гетьманату наприкінці існування останнього раз по раз поверталось до ідеї фінансування білогвардійських сил і структур поза межами України. 16 листопада, наприклад, уряд розглянув прохання представників Астраханського козацтва* про виділення йому «позики у розмірі 30 млн. крб.» РМ не відмовила у проханні, але ухвалила відкласти остаточне рішення «до з'ясування більш детальних даних...» [27, с. 376]. Урядовий журнал від 22 листопада свідчить про рішення РМ УД профінансувати й т. зв. Північну армію білих** [27, с. 388, 389]. 5 грудня 1918 р. уряд розглянув прохання головнокомандуючого збройними силами України про негайне «асигнування 25.000.000 крб. на формування Північної армії». Український уряд зазначив в ухвалі, що «охопе піде на зустріч формуванню Північної армії матеріальними засобами і понад асигновані вже 3.000.000 крб. готовий асигнувати у міру вимог ще 22.000.000 крб. після отримання письмових даних про комітет, який очолює формування, про порядок і хід формування армії та її чисельність» [27, с. 412]. Зауважимо, щедрі пожертви на російський білий рух з боку керівництва УД датуються тим часом, коли гетьманці вже воювали проти українських лівих (Директорії та селянських повстанців).

* За даними упорядників збірки «Українська Держава (квітень–грудень 1918 року)», влітку 1918 р. у Києві почала формуватися т. зв. Астраханська армія, яка мала монархічну та прони-мешьку орієнтацію. На початку 1919 р. це збройне формування білих увійшло до складу сил А. Денікіна [27, с. 767].

** Білогвардійське військове формування монархічної та прони-мешької орієнтації, що влітку 1918 р. формувалося на території Псковської та Вітебської губерній [27, с. 769].

Вище наведені дані журналів засідань уряду про фінансову допомогу білим формуванням дозволяють зробити деякі висновки. Як мінімум, із літа 1918 р. гетьманці дозволили (точніше, дозволило німецьке командування) організаційну діяльність на своїй території консервативно-монархічним та пронимецьки орієнтованим структурам білих, які поки ще не знаходили спільної мови з більш ліберальним та орієнтованим на Антанту рухом А. Денікіна. Одночасно УД домовлялася з козацькими Доном та Кубанню, підтримуючи їх не тільки проти більшовиків, але й, обережно, проти денікінців. Дипломатична та організаційна допомога поволі переросла у фінансову, особливо по завершенню світової війни, коли німці втратили можливість достатньо підтримувати пронимецьке монархічне крило білого руху. Проте гетьманці не могли не усвідомлювати хитке становище власного режиму, який з другої половини 1918 р. почав програвати внутрішню боротьбу в Україні, а за її межами мав могутнього ворога – більшовиків. Єдиним виходом для Гетьманату було заручитися підтримкою Антанти, для чого слід було порозумітися із А. Денікіним.

Очевидно, що саме така логіка зумовила гетьмана поміняти 14 листопада уряд на більш проросійський. Саме новий уряд і почав розробляти основи «нової політики», в рамках якої активізувалися пошуки дипломатичних контактів з державами Антанти і відбулися спроби знайти спільну мову з рухом А. Денікіна. 27 листопада РМ УД заслухала доповідь міністра фінансів про отримане ним прохання щодо «асигнування Добровольчої армії 10.000.000 крб.». Урядова ухвала чудово вписується у концепцію цього «нового курсу». Урядом було вирішено у другій половині грудня скликати в Києві «конференцію урядів держав, що федеративно об'єднуються з Росією», а «при арміях Добровольчій, Південній, Донській утворити представництва для узгодження військових дій їх з Українською армією у спільній боротьбі з більшовиками» [27, с. 395]. Водночас РМ УД була готова виділити 10 млн. крб. на потреби Добровольчої армії А. Денікіна за умов визнання останнім державних інтересів України [27, с. 396]. За два дні український уряд ухвалив «асигнувати із коштів Державного казначейства у розпорядження міністра фінансів 10.000.000 карб. для видачі представникам Добровольчої армії для потреб останньої». Більш того, уряд уповноважив свого міністра закордонних справ «переговорити з головнокомандувачем із питання про запрошення частин Добровольчої армії для боротьби з внутрішніми більшовиками, переважно у Катеринославській та Харківській

губерніях...» [27, с. 400]. Отже, гетьман та його оточення прямо за-прошували російських білих до України для знищення «внутрішніх більшовиків», під якими могли розумітися війська Директорії та селянські повстанці, наприклад махновці в тій же Катеринославщині.

Довгий час секретарі РМ не вважали за потрібне згадувати прізвище А. Денікіна на сторінках урядових журналів. На початку грудня 1918 р., як бачимо, така необхідність з'явилася. Отож, 2 грудня прізвище Денікіна фіксується у журналі засідання РМ: урядовці заслухали повідомлення голови уряду про «призначення представника держав Згоди на Кубані генерала Денікіна головнокомандувачем всіх діючих проти більшовиків збройних сил і в тому числі діючих на Україні» [27, с. 404]. Ця звістка стала ударом по мріях П. Скоропадського стати на чолі консолідованих антибільшовицьких сил. Про це певною мірою свідчить й відповідна ухвала РМ УД: гетьманський режим не заперечував «необхідності об'єднання командування всіма діючими проти більшовиків збройними силами», але наполягав, аби головнокомандувачем об'єднаних антибільшовицьких формувань «не може бути особа, яка очолює одну з армій, які об'єднуються» [27, с. 404]. Отже, Гетьманат офіційно виступав проти кандидатури А. Денікіна на посаду головного керівника антикомуністичного альянсу або білого руху.

Схожою була реакція гетьманського оточення на звістку «про призначення генералом Денікіним адмірала Каніна командуючим Чорноморським флотом». Радою міністрів УД було ухвалено, зокрема, повідомити «представника Добровольчої армії генерала Ломновського, що український уряд, який прийняв всі витрати із забезпечення Чорноморського флоту на себе і витратив на нього вже значні суми, вважає, що у майбутньому Чорноморський флот в оперативному сенсі може бути підпорядкований командуючому, призначеному об'єднаним командуванням всіх збройних сил, діючих проти більшовиків, але в усіх інших відношеннях Чорноморський флот має залишатися у підпорядкуванні морського міністра українського уряду» [27, с. 404, 405].

Востаннє ім'я А. Денікіна в журналах засідань РМ УД згадується 5 грудня 1918 р., коли міністри заслухали повідомлення генерала Г. Рауха, керівника гетьманської адміністрації в Одесі, про «час можливого прибуття військ держав Згоди на Україну». Уряд ухвалив, між іншим, «уповноважити Голову Ради Міністрів підтвердити телеграфно отаману Всевеликого Війська Донського повноваження Харківського губерньського старости Шидловського, який звернув-

ся за військовою допомогою до генерала Денікіна та Краснова» [27, с. 411, 412]. На жаль, журнали засідань РМ не містять інформації, за чією ж ініціативою С. Шидловський звертався до денікінського та донського командування за допомогою. Проте, поза сумнівом, гетьманський уряд цілковито підтримав цю ініціативу.

Отже, аналіз даних журналів засідань Ради міністрів Української Держави дозволяє зробити такі висновки: 1) Гетьманат сприймав білий рух у якості явного ідеологічного та соціально-політичного антиподу більшовизму; 2) гетьманська влада диференціювала російський білий рух, відрізняючи між собою проантантівську Добровольчу армію А. Денікіна, пронимецькі Північну, Південну й Астраханську армії та формування незалежних Дону і Кубані, які одночасно підтримували контакти і з німецьким командуванням, і з денікінцями; 3) режиму П. Скоропадського набагато ближчими були пронимецькі і монархічно налаштовані структури білих, ніж рух Денікіна, який більше симпатизував ідеалам Тимчасового уряду; 4) не зважаючи на різне ставлення до тих чи інших формувань білих, Гетьманат не проявляв до них принципової, ідеологічної ворожості; 5) політичний провід УД готовий був визнавати білий рух вищою владою в Росії, але за умов збереження певних досягнень української державності; 6) Гетьманат всіляко допомагав білогвардійським формуванням; 7) гетьман комплектував свою армію проросійськими і просто російськими офіцерами, які не поділяли ідеалів відновленої української державності, більше того, були ворожими до них; 8) гетьман проявляв бажання очолювати не просто українській консервативний режим, він був не проти очолювати загальноросійський білий рух. У поєднання з іншими фактами, які реконструюються за іншими історичними джерелами, такі висновки дозволяють вважати гетьманський режим різновидом білого руху, тільки українським. Ось чому Гетьманат не був підтриманий більшістю населення України (селянством, пролетаріатом, більшістю української інтелігенції, значною частиною міщанства). Гетьманський рух виразно проукраїнським став фактично лише в еміграції.

Втім, білоросійський рух ніколи не сприймав гетьманців як щось своє, близьке, споріднене, і на те були причини. По-перше, контекст завершальної фази світової війни не дозволяв ініціаторам білого руху на Півдні, орієнтованого на Антанту, відверто співпрацювати з пронимецьким Гетьманатом. По-друге, білі, які прямо оголошували себе єдиними політичними спадкоємцями імперії, не визнавали ніяких державних новоутворень (тобто незалежних

України, Дону, Кубані, Сибіру тощо). По-третє, білі не терпіли навіть натяку на якусь українську державність, не вважаючи, як вже зазначалося, українців окремою нацією. Подальша присутність білогвардійців в Україні з усією очевидністю продемонструвала, що вони докладали максимум зусиль – адміністративних, культурних, військово-репресивних, аби повністю зупинити процеси політизації української нації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Білокін С. І.** Брунст Віктор Емільович / С. І. Білокін // *Енциклопедія сучасної України*. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36343.
2. **Бондаренко Д. Я.** Гетман П. П. Скоропадский и атаман П. Н. Краснов: взаимоотношения Украинской Державы и Всевеликого Войска Донского / Д. Я. Бондаренко. // *Донские казаки в борьбе с большевиками*. – Станица Еланская, 2010. – № 4. – С. 87-100.
3. **Буравченко А. О.** Білий рух / А. О. Буравченко // *Енциклопедія сучасної України*: у 30 т. – Київ, 2003–2016. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=40044.
4. **Буравченко А. О.** Білий рух в Україні / А. О. Буравченко // *Енциклопедія історії України*: у 10 т. – Т. 1: А–В. – С. 279.
5. **Буравченко А. О.** Гетьман П. Скоропадський і Білий Рух (суб'єктивний погляд) / А. О. Буравченко // *Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постагі, контраверсії*. – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – С. 78-84.
6. **Буравченко А. О.** Гетьман П. Скоропадський і Білий рух / А. О. Буравченко, В. О. Крупина // *Література та культура Полісся*. – 2012. – № 69. – С. 137-145
7. **Буравченко А.** Проблема творення єдиного антибільшовицького фронту в контексті політичного курсу Української держави (1918 р.) / А. О. Буравченко // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. – 2014. – № 19. – С. 89-95.
8. Вагнер Юлій Миколайович // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вагнер_Юлій_Миколайович.
9. **Волков С. В.** Украина и Белое движение / С. В. Волков. – Режим доступу: <http://ricolor.org/history/bldv/ukr/>
10. Воронович Михаил Михайлович // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воронович_Михаил_Михайлович.
11. **Врангель П.** Записки. Ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г. Т. 1: Воспоминания. Мемуары / П. Врангель. – Минск: Харвест, 2002. – 480 с.
12. **Гуреев В.** Екатеринославский поход / В. Гуреев // 1918 год на Украине. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 269-286.
13. Гутник Сергій Михайлович // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гутник_Сергій_Михайлович.
14. Зеньковский Василий Васильевич // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Зеньковский_Василий_Васильевич.
15. **Игреньев Г.** Екатеринославские воспоминания. (Август 1918 г. – июнь 1919 г.) / Г. Игреньев. – Киев: Политиздат Украины, 1990 (репринт переизд. 1930 г.). – С. 186-195.
16. Кистьяковский И. А. // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кистьяковский_Игорь_Александрович.

17. **Крупина В.** «Білі» сили як чинник активізації політичної боротьби в Українській Державі (1918 р.) / В. Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2004. – № 7. – С. 226-234.
18. **Лабинський І.** О Екатеринославском походе / И. Лабинский // 1918 год на Украине. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 294-300.
19. Палтов А. А. // Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Палтов_Александр_Александрович.
20. **Пасічник І. М.** Ідеї української державності Павла Скоропадського в уявленнях прихильників білого руху Росії / І. М. Пасічник // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – № 40. – С. 68-73.
21. **Піріг Р.** Гетьманат Павла Скоропадського і російський монархічний рух в Україні (квітень – грудень 1918 р.) / Р. Піріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. – № 5. – С. 177-206.
22. **Піріг Р.** Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р. Піріг. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 336 с.
23. **Рєєнт О. П.** Гетьманат Павла Скоропадського: Україно-російські відносини – науковий зріз / О. П. Рєєнт // Національна та історична пам'ять. – 2013. – № 7. – С. 41-47.
24. Ржепецкий Антон Карлович // Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ржепецкий_Антон_Карлович.
25. **Сакович Г.** Екатеринославский поход / Г. Сакович // 1918 год на Украине. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 286-294.
26. Соколовський Ю. Ю. // Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соколовський_Юрій_Юрійович.
27. Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1 / Упоряд.: Р. Піріг (керівн.) та ін. – Київ: Темпора, 2015. – XVIII+790 с.
28. Чубинский М. П. // Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Чубинский_Михаил_Петрович.
29. **Шамбаров В. Е.** Белогвардейщина / В. Е. Шамбаров. – М.: Эксмо-пресс, 2002. – 640 с.

Надійшла до редкол.: 08. 03. 2018

УДК 94(477)«1918»

DOI: 10.15421/231814

Спроба трансформації радянської форми державності України в рішеннях II Всеукраїнського з'їзду Рад

Поплавський О. О.

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Проаналізовані рішення II Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів, спрямованих на трансформацію радянської форми державності УНР в умовах підписання Брестського мирного договору.

Ключові слова: з'їзд; радянська УНР; влада; більшовики; резолюція